

УДК 902(470:477)

Отрощенко В. В.

УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД В «ИСТОРИИ РОССИЙСКОЙ АРХЕОЛОГИИ» Л. КЛЕЙНА

Автор розглядає нетрадиційний підхід до проблем російської археології у двотомнику Льва Клейна крізь призму нагальної потреби роботи над історією української археології, досі не написаною. На цьому звивистому шляху дослідників очікує чимало гострих проблем, зокрема виведення її з тіні російської археології.

Ключові слова: Лев Клейн, особистості, російська археологія, українська археологія.

Постать петербуржця Льва Самойловича Клейна широко відома світовій археологічній спільноті. Він, без перебільшення, є живим класиком науки, який нині збирає золоті жнива, щорічно радуючи коло своїх читачів вервечками актуальних і розлогих монографій. Двотомна «История российской археологии» викличе суспільний резонанс передовсім у Росії. Зокрема, у запропонованій Клейном класифікації провідних російських археологів радянської доби фігурує група «нонконформісти» [3, с. 464–562]. До неї можна зарахувати й самого автора такого визначення. Ширше, нонконформістами в Росії є нині ті 15 % населення, що співчувають Україні в її цивілізаційному конфлікті зі східним сусідом. Змістовно панорамний огляд археології навряд чи сподобається владному та науковому бомонду Росії. Адже останню дослідник характеризує як «неудобную для нормальной жизни страну» [3, с. 78]. І хоча наведена формула висловлена в контексті Росії радянської, але вона цілком придатна й для її сьогодення.

Структура дослідження струнка: 1) історія подій та інституцій; 2) історія вчень; 3) історія особистостей, але дещо несподівана на відсотковому рівні. На перші два прогони припадає до 10 % тексту, решту віддано персоналіям – найяскравішим дослідникам та організаторам археологічної науки. Загалом персоналізовано

59 постатей. Попередники Клейна, особливо за царату та советів, традиційно зловживали аполетикою. Це ж дослідження опускає російську археологію на грішну землю. За всіх режимів (царського, радянського, російського) археологи залежали від влади й обслуговували її парадигми, з різною мірою відвертості працюючи, зокрема, й на «задоволення ідеологічного замовлення партії та держави» [2, с. 87]. Звідси й життєві драми тих дослідників, які бодай трохи виходили за межі тотального контролю верхів.

Для автора «Истории...» показовим є асоціативний характер мислення й викладу, що повсякчас виводять читача далеко за межі власне археології. Дозволю собі навести невеликий пасаж, яким починається історія першого бонзи радянської археології (1919–1934) суперечливого в оцінках колег філолога Миколи Марра (1864–1934): «Революция вознесла на вершину власти и славы двух грузин, очень разных: один до революции успел стать академиком, другой, недоучившийся семинарист, – был бандитом и революционером. Их сходство, однако, не ограничивалось национальностью: оба носили не грузинские фамилии, оба росли без отца и были психопатами, коньком обоим был национальный вопрос, обоим при жизни творили культ, а после смерти пришло развенчание» [3, с. 97].

Двотомник Л. Клейна рясніє розлогими цитами, які, загалом, варто визнати доречними. Деякі з них дають змогу зрозуміти майбутнім історіографам, на тлі яких умов формувалася й жила російська археологія, що від початків і понині лишається імперською за своєю сутністю. Наводжу слова нонконформіста (археолога, письменника та правозахисника) Г. Федорова (1917–1993): «Как известно, Карамзин, еще в XIX веке, желая одним словом определить главное из того, что в его время происходило в России, сказал “воровство”. Если бы этому великому историку предложили также определить одним словом то главное, чем отличается Россия начиная с 1917 года и до наших дней, то он, скорее всего, избрал бы слово “ложь”. Ложь с маленькой и большой буквы, ложь всех видов и форм, на всех уровнях государственных и частных структур» [цит. за: 3, с. 529].

Оцінюючи стан сучасної Росії, можна зауважити, що чинному режиму вдалося органічно переплавити в реальну політику головні явища як царської, так і червоної імперій – «крадіж» та «брехню». Не менш жорсткою, на диво точною є характеристика Г. Федоровим більшовицького експерименту (1917–1991): «Коммунистическая система калечила, ломала и губила людей не только в тюрьмах и лагерях, но и “на воле”. Лживая и безнравственная в самой своей основе (“морально и нравственно то, что полезно для революции”, “диктатура не ограничена никакими законами”), – она утверждала правомерность массового и индивидуального террора, полную не только политическую и социальную, но и экономическую зависимость советского гражданина от “государства” – узурпировавшей власть банды преступников, именовавшей себя партийной коммунистической номенклатурой или “слугами народа”» [цит. за: 3, с. 530]. Л. Клейн пише про Г. Федорова в нарисі «Інтелігент» з неприхованою симпатією як про непересічного науковця, так і Людину з великої літери.

Л. Клейн свідомо вводить у канву розповіді моменти приватного життя науковців, що безумовно впливали на результати наукової праці, пориваючи з традиційною парадигмою системи, занотованою в щоденнику Олександра Довженка: «Сталін наказав колись заборонити на екрані показ особистого, приватного в житті великих людей. Нам, мовляв, цікавий тільки науково-громадський бік життя людини» [цит. за: 12, с. 10]. Відхід від неї додав дослідженню не лише неабиякої конструктивності, але й жвавості викладу.

Тим прискіпливішою уваги заслуговує погляд критичного аналітика російської археології в особах на українське питання, звісно ж, у сенсі науковому. Парадокс дослідження полягає в тому, що, навіть усвідомлено засуджуючи вади імперської системи організації й мислення, Л. Клейн *de facto* написав історію російської імперської археології, океан якої поглинув археологію українську (литовську, грузинську, татарську...). Певний дискомфорт від такого результату відчуває й сам автор, свідомий існування «національних закоулків імперії», де вже встигли народитися, відбутися й відійти у вічність покоління археологів. Дискусія на згадану тему у формі листування між нами ведеться вже впродовж декількох років. Мій опонент частково оприлюднив її в газеті науковців «Троицкий вариант», викликавши жваву дискусію в Інтернеті. Наведу останні три фрази, якими Л. Клейн завершив, на той час (травень 2013 р.), нашу розмову: «Как и у нас, народ [український. – В. О.] способен лишь на кратковременный бунт. Майдан окончился. Противостоят этой судьбе лучше не порознь, а вместе» [4, с. 5]. До Майдану Гідності лишалося тоді шість місяців, і громадяни України наочно довели, що не все так безнадійно в нас, а жити й діяти нам зі східними сусідами краще так порізно, заради власної та й їхньої безпеки.

Утім, повернемося до археології. Почну з аналізу лаконічної, але контроверсійної фрази: «Украинская археология была тогда за рубежом, а на Украине возникла после ее отделения» [2, с. 538]. За такого бачення виходить, що українську археологію творили десь поза межами СРСР, на еміграції, в ізоляції від базових джерел нашої науки. Вважаю, що українська археологія не могла бути створена деінде поза межами ареалу щільного розселення титульного етносу, тобто «від Дону до Сяну». За кордоном її буття підтримували археологи, що емігрували з-під більшовицького ярма у вирі подій, спровокованих Першою та Другою світовими війнами. Вони вимушено відокремилися від тіла існуючої вже української археології, пошматованого тогочасними кордонами, Великим терором, війнами, але живого. Отже, час творення української археології, на мою думку, слід шукати глибше від історичних подій 1991 року.

Стрижнем блискучої праці Клейна є перманентне протистояння наукових шкіл Санкт-Петербурга та Москви – столиць спочатку Російської імперії, а потім – Імперії Зла. Воно часом набувало епічних рис і саме по собі заслуговує на фундаментальне дослідження, яким і є згадана

праця. Проте за такого підходу обійденими належною увагою відчують себе не лише представники упосліджених імперією «національних закоулків», але й питома російських провінційних археологічних центрів. Їх не надто надихають зверхність, диктат і зарозумілість столиць.

Україна в цьому політико-археологічному пасьянсі посідала і, як засвідчують події останніх років, посідає осібне місце. По-перше, росіянам не дає спокою синдром першої столиці, якою, згідно з російським історичним міфом, є Київ. Спроби затинити його варязькою Старою Ладогою становлять хіба що історіографічний інтерес. По-друге, землі України, в межах Данувійського гідронімічного басейну, лишаються унікальним археологічним джерелом, одним з китів, поряд із Сибіром, на яких будувалася та й досі тримається російська археологія. Саме на теренах України розташовані, за образним висловом Клейна, «памятники общерусского значения (то есть восточнославянского)» [2, с. 538]. Зрозуміло, що в такому геополітичному контрапункті, як Київ, не міг не сформуватися науковий центр археології України, поза Москвою та Пітером, зважаючи хоча б на глибину та грубизну його культурних шарів. Одного разу Клейн усе-таки згадує два (три) археологічні центри в СРСР, доточуючи до названих вище й Київ, але не уточнюючи при цьому, центром якої (української чи «російської») археології була наша історична столиця.

Зважаючи на викладені вище обставини, спробуємо виявити український слід (сегмент чи фактор?) у російській археології, за Клейном. Від початку він губиться під флером такої собі «росифікації», коли українські постаті та пам'ятки механічно називаються російськими. Так, «російський» інтелектуал, що розважив піонера російської археології Данієля Готліба Мессершмідта (1685–1735) приємною бесідою на латині в м. Селенгінську, виявився Іваном Кульчицьким, колишнім єпископом Переяславським, а далі – митрополитом Тобольським і св. Інокентієм по смерті. В останні роки життя начальника першої наукової сибірської експедиції доктора Мессершмідта рятував від голодної смерті інший українець – Феофан Прокопович уже в Санкт-Петербурзі [2, с. 153, 154, 158].

Підводячи підсумки подвижницькій польовій праці Мессершмідта (1719–1727), Л. Клейн гірко зазначає: «Ведь многие язвы России остались неисцеленными. Все так же нища российская глубинка, все то же воровство на всех уровнях, то же пьянство, то же взяточничество властей, то же небрежение своими обязанностями. <...>

И сегодня все еще археолог ощущает себя в России кем-то вроде чужаковатого иностранца, подозрительного, плохо оплачиваемого и разговаривающего на непонятном языке» [2, с. 159]. Підозрюю, що таке ставлення до представників нашої науки маємо й в Україні.

Наступний «піонер» Герард Фрідріх Міллер (1705–1783), відомий своїми дискусіями щодо норманської проблеми з «предвзятым и потому никудышным историком» Михайлом Ломоносовим, здійснив науковий опис комплексу ранньоскіфських речей з Литої Могили, розкопаної генералом Мельгуновим у географічному центрі України біля м. Єлисаветград у 1763 р. [2, с. 176]. З цього, власне, й розпочалася скіфська археологія, питома складова української.

Один з наступних піонерів російської археології поляк чи білорус Зор'ян Доленга-Ходаковський (1784–1825) провадив етнографічні екскурсії, розвідки та обміри об'єктів археології впродовж 10-х років XIX ст. на Волині, яка то пов'язана в Клейна із Західною Україною, то розчиняється в традиційному «русско-польском пространстве». В архіві Ходаковського збереглися записи понад тисячі українських народних пісень, виданих посмертно та використаних Миколою Гоголем [2, с. 215–216, 228–229]. Є вагомі підстави вважати З. Ходаковського піонером не лише української етнографії, але й археології [5, с. 25–26].

До кола піонерів варто віднести також перших археологів давнього Києва Максима Берлінського (1764–1848) та Кіндрата Лохвицького (1774/75 – кін. 30-х років XIX ст.). Останній відкрив фундаменти Десятинної церкви (1824) та руїни Золотих воріт (1832). Група археологів Києва так швидко приростала кадрами, що виокремлюється Київський археологічний центр (1800–1835) [5, с. 11–15].

Інституалізація російської археології на державному рівні відбулася впродовж 40–60-х років XIX ст. й, природно, вплинула на археологію України в межах Російської імперії, де синхронно набирала сили процес національного відродження. До кола засновників Клейн відніс президента Академії мистецтв О. Оленіна, академіка К. Бера, генерал-ад'ютанта, графа С. Строганова та графа О. Уварова. В Оленіна студіював археологію Тарас Шевченко [5, с. 24].

Групу корифеїв російської археології відкриває колоритна особа юриста Дмитра Самоковасова (1844–1911) з дрібнопомісного дворянського роду козачого походження з-під Новгород-Сіверського, себто українця. Ось як пригадує його лекції колишній студент К. Тур: «Человек крупный,

сильным малороссийским акцентом, он читал нам по тетради скорее археологию, чем историю права. В сущности С-в и был археологом и постоянно занимался раскапыванием на своей родине, Малороссии, курганов» [2, с. 339].

Проте для Самоквасова батьківщиною була Велика Росія, а Мала Русь зі знаменитою Чорною Могилою в Чернігові – лише трампліном на шляху до Москви, через Варшаву. Клейн зауважує саме стосовно Самоквасова, що «выходцы из окраинных областей, чья принадлежность к господствующей нации несколько под сомнением, обычно оказываются наиболее яростными великодержавными националистами» [2, с. 345]. Серед позитивів польової практики Д. Самоквасова відзначений досвід відновлення великих норманських могил Чернігова. Клейн зітхає, що цей приклад лишається в нас неповторним [2, с. 337]. Ну, в Росії, може, й так, а в Україні його повторили після розкопок Драної Кохти (Жовтокам'янки) та Огузу знані скіфологи, відповідно – Б. Мозолевський [7, с. 188, 189, 196] та Ю. Болтрик.

Іншим корифеєм, що, втім, не удостоєний персоналії, названо професора Київського університету Володимира Антоновича (1830–1909). Його та іншого професора цього ж університету Миколу Костомарова (1817–1885) подано як провісників українофільської концепції в археології [2, с. 345]. Насправді ж провісником (духовним батьком) був Костомаров, який розвинув справу Київського археологічного центру й написав концептуальну «Книгу буття українського народу», що стала програмною для Кирило-Мефодіївського братства [5, с. 40–41]. Антонович послідовно закінчив медичний та історичний факультети в 50-ті роки, вже після розгрому братства та заслання його ідеологів. Справу братства підхопила Київська громада за активної участі Антоновича, який 1870 р. стає професором, регулярним учасником розкопок та археологічних з'їздів. Великою організаційною заслугою Антоновича стало створення потужної Київської «української школи істориків-археологів» [5, с. 42–44].

Не може не викликати повагу номенклатура учнів цієї школи (1870–1917): Д. Багалій, М. Біляшівський, Хв. Вовк, С. Гамченко, М. Голубовський, М. Грушевський, В. Данилевич, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, Л. Добровольський, Ів. Лінниченко, В. Ляскоронський, К. Мельник-Антонович, Д. Щербаківський. А серед тих, хто прилучався до школи: М. Петров, В. Завитневич, Д. Самоквасов, Ол. Бобринський, Ол. Зноско-Боровський, В. Хвойка, Г. Павлуцький, Н. Полонська, Ю. Січинський, М. Макаренко [5, с. 42–45].

Як бачимо, серед «прилучених» фігурують і корифеї російської археології Д. Самоквасов та О. Бобринський. Тут може йтися про певні форми наукової співпраці. До неї був схильний і Антонович, підтримуючи дружні та професійні зв'язки з головою Московського археологічного товариства графом Уваровим. Факт творення Київської школи може вважатися точкою відліку національно ідентифікованих археологічної та історичної шкіл, ознакою народження не лише української історії, але й археології. Практично синхронно у Львові від 1873 р. починає функціонувати Наукове товариство ім. Тараса Шевченка – прообраз Української академії наук, створеної в грудні 1918 р. в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського.

Наступні, після Самоквасова, два корифеї російської археології генерал-майор М. Бранденбург та праправнук Катерини II граф О. Бобринський основні свої польові дослідження проводили на наших теренах, зробивши вагомий внесок до скарбниці археології України [2, с. 360–390]. Проте ще яскравіше блиск української археології засяяв у розділі «Відкривачі». Тут чотири з п'ятих нарисів прямо пов'язані з авторами сенсаційних відкриттів на теренах України. Іван Забелін розкопав царську могилу Чортотлик з імовірною усипальною Атея [1, с. 10] та низку інших могил скіфської еліти в районі Нікополя та Кам'янки-Дніпровської. Головний постачальник Золотої комори Ермітажу Микола Веселовський розкопав сліпою траншеєю царські могили скіфів Огуз на Херсонщині та Солоха біля Нікопольської переправи через Дніпро. Про відкриття київського археолога Вікентія Хвойки, «прилученого» до школи Антоновича, говорено вже вдовсталь. Ну й, нарешті, ще один «прилучений» – Микола Макаренко – зразковий польовик і дослідник пам'яток широкого хронологічного спектра, переважно на теренах України.

За позитивних вражень від загалом добротних нарисів щодо Хвойки та Макаренка дещо бентежать заключні пасажі, де Л. Клейн затято намагається відмежувати цих видатних дослідників від української археології, як-от: «Хвойка не был украинским археологом. По сути, он не был ни украинцем, ни археологом» [2, с. 524]. До чого такі емоції та ще з потрійним запереченням? Так, Хвойка був етнічним чехом, але археологом він став у Києві, одержавши при першому ж контакті з кістками мамонта на Кирилівських висотах ретельну інструкцію від фундатора української (київської) археологічної школи. Сам же Клейн в іншому місці книги прямо називає чеха учнем Антоновича [3, с. 14]. Надалі

Хвойка проводив розкопки за відкритими листами, робив доповіді на археологічних з'їздах і друкував свої праці. Цього було досить, аби увійти до вузького археологічного кола, адже такої професії тоді ще не було. Свої наріжні відкриття Хвойка здійснив фактично в межах Київщини. Можна дискутувати, чи вважав він Київ столяним градом Київської Русі чи України-Руси, але з історії української археології його вже ніяка словесна казуїстика не викреслить.

Ще дивнішим є фінальний параграф «Український археолог?» у нарисі про Миколу Макаренка, який позиціонував себе свідомим українцем і в Петербурзі, і в Києві. З утворенням Української Народної Республіки він повертається до історичної столиці, зваблений гаслами українізації, й до свого арешту в 1934 р. плідно працював на археологію України. Його зоряним часом стали розкопки неолітичної пам'ятки в Маріуполі й монографія «Маріупільський могильник» (Київ, 1933), видана українською та французькою мовами. То звідки ж знак питання? Згідно з логікою Клейна та, мабуть, канонами російської історіографії, визначальним для археолога є паспорт: за царату Макаренко – російський; за «смути» (себто Визвольних змагань) – український; за більшовицької окупації – радянський. Тут ігнорується принциповий момент. З організацією Української академії наук (УАН) у грудні 1918 р. відбулася інституалізація національної археології на державному рівні. Археологія увійшла складовою в УАН і пережила з цією структурою всі зміни влад, аж до нинішньої. Нагадую, що формально СРСР був союзною державою з конституційно оформленими правами республік. Це й дало змогу, зрештою, відносно безболісно демонтувати Союз. Республіканські археології були автономізовані (право видачі ліцензій на розкопки, збереження накопаного матеріалу, налагоджена видавнича база національними мовами), а головне, що місцеві кадри, коли їх централізовано не відстрілювали, цілеспрямовано займалися проблематикою археології своєї республіки. Вадою археології РРФСР, особливо столичних її центрів, стало розпорошення сил та уваги задля контролю й напучування республік, соцтабору та й усього світу, з огляду на звабліві, хоча й примарні, перспективи глобального панування (перемоги соціалізму у світовому масштабі). Республіки написали-таки й видали локальні археології, Росія – ні. Тому оцінка археології в республіках СРСР, нібито вирівняної під російський стандарт, видається заниженою, а скепсис щодо якості археологічної літератури мовами народів СРСР іде здебільшого від нерозуміння цих мов [2, с. 538]. Політика

манкуртизації «національних закоулків» бажаного результату Кремлю так і не дала.

Другий том «Истории...» з підзаголовком «Археологи советской эпохи», складений всуціль з персоналій, читається ще з більшим захватом ще й тому, що діє ефект присутності, особистого знайомства з постатями, особливо у вікового археолога. Приємною несподіванкою стає перший образ тому в розділі «Передавачі традиції»: «Украинец в Киеве, Париже и Петербурге», присвячений Хв. Вовку – засновнику потужної наукової школи в місті на Неві. Школа В. Антоновича, через його учня Вовка, запліднила не лише українську, а ще й російську археологію. Утім, і в Петербурзі серед його учнів переважали «люди с украинскими фамилиями»: С. Руденко, П. Єфименко, Л. Чикаленко [3, с. 19]. Я б сказав, етнічні українці. З ними Вовк досліджував знамениту Мізинську палеолітичну стоянку ще перед Першою світовою війною. П. Єфименко у 1945–1954 рр. очолював Інститут археології АН УРСР і предметно посприяв відродженню української археології після лихоліть Великого терору та Другої світової війни. Внесок П. Єфименка в українську археологію фундаментальний, що засвідчив п'ятий випуск серії «Кам'яна доба України», присвячений пам'яті Єфименка [10, с. 6–20]. Посмію припустити, що в Києві «кам'яний гість», як його називали лєнінградці, прожив кращі роки свого життя й залишив по собі теплі й світлі спогади в колег.

Маю зазначити також, що Хведір Вовк фізично не міг стати передавачем традиції. Адже він виїхав з Петрограда до Української Держави невдовзі після приходу до влади більшовиків. То є велике питання, кому б і які традиції він передавав у Києві, якби не помер 29 червня 1918 р. на півдорозі, в м. Жлобин, що в Білорусі. Так, Л. Чикаленко став відомим українським археологом в екзилі [5, с. 129–130]. У Радянській Росії передавачами традиції справді стали інші учні Хв. Вовка – П. Єфименко, О. Міллер, С. Руденко, а також шкільний приятель Володі Ульянов, дослідник Ольвії Борис Фармаковський, а ще Василь Городцов та Борис Жуков у Москві. Вони мали добру наукову школу до 1917 р. Тому їм було що передавати першим студентам радянських вишів.

Інша справа – Тетяна Пассек (1903–1968), яка фатального 1917-го була ще школяркою, а Петроградський університет закінчила в рік смерті Леніна. Прикметно, що «Королева Трипілля» (так названо нарис про Пассек) швидко засвоїла школу виживання в умовах СРСР. Л. Клейн

скрупульозно випишує шлях красуні до коронації, устелений долями чоловіків-археологів, які займалися Трипіллям чи копали його з нею: Микола Макаренко заарештований 1934 р.; Борис Латинін – 1936 р.; Сильвестр Магура – 1936 р.; Коршак – 1937 р.; Теодозій Мовчанівський – 1938 р.; Євген Кричевський – 1941 р. вмирає від голоду в блокадному Ленінграді; Олег Кандиба (Ольжич) – закатований у нацистському концтаборі 1944 р. З ув'язнення вирвався калікою (за 10 років після третього арешту) лише Латинін. Після арешту Магури Пасек фактично очолила Трипільську експедицію ІА АН УРСР. Вона й узагальнила підсумки дослідження трипільської культури в Україні за 20 років [8] та продовжила розкопки таких видатних поселень, як Володимирівка та Коломійщина. У червні 1941 р. у Львові Видавництво АН УРСР надрукувало буквально під гуркіт німецьких танків її науково-популярний нарис «Трипільська культура».

«Волею судеб она входит в функции главного трипольоведа страны», – резюмує вихід названої брошури Клейн [3, с. 84–87]. Ну, не так доль, як волею каральних органів, точніше – їхнього ляльководи. Саме вони вивели Пасек на трон Трипілля, створивши їй додаткову зручність: заборону посылатися на сучасних їй попередників та співавторів як на «ворогів народу».

А як же з передатчицею традиції? Клейн вважає, що Пасек передавала сучасникам загальні традиції високої дворянської культури [3, с. 92]. Гірко, що ці традиції доладно уживалися в неї з мімікрією. І на це теж зауважили спостережливі свідки [11, с. 160]. Зрозуміло, що ніхто не стане називати Т. Пасек українською дослідницею. Адже в згаданій вище україномовній брошурі вона уникала вживати слово «Україна», а закінчує текст безпечнішим тоді словосполученням «Київська

Русь» [9, с. 80]. До енциклопедичного довідника Т. Пасек увійшла як дослідник археології України [6, с. 48]. Фішкою нарисів рецензованого видання є епіграфи. Особливо вдалий – до «Королеви Трипілля»:

Хорошо ли быть на самом деле
Королевой Франции чужой?

Давид Самойлов. «Королева Анна»

Тетяна Пасек «умерла в 1968 г. – под грохот советских танков, вошедших в Прагу» [3, с. 89].

«Историю российской археологии» Л. Клейна варто читати. Особливо тим, хто сумнівається в доцільності ухваленого у квітні 2015 р. Верховною Радою України Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Це, загалом, добрі ліки від совка й ностальгії за жахливим минулим. А злобою дня для нас є відсутність дослідження під умовною назвою «Історія української археології». Складається враження, що ми все ще перебуваємо в полоні минулого, боїмося озирнутися на шлях нашої археології, осмислити його хоча б у першому підході. «Історія археологічного знання про Україну» професора Петра Курінного є, згадуючи вислів Л. Клейна, продуктом «української археології за кордоном». Німецький підзаголовок цієї брошури «Geschichte der ukrainischen Archäologischen Wissenschaft» перекладається як «Історія української археологічної науки». Утім, це радше конспект, ніж дослідження, де виклад фактів обривається 40-ми роками ХХ ст. Поза тим, праця П. Курінного містить корисні концептуальні засади майбутньої бюджетної науково-дослідної праці, до якої мають бути залучені як академічні, так і вишівські кадри археологів держави.

Список літератури

1. Болтрик Ю. В. Могили скіфських царів другої половини IV ст. до н. е. (пошук історичних реалій) / Ю. В. Болтрик, О. Є. Фіалко // Археологія. – 1995. – № 2. – С. 3–13.
2. Клейн Л. С. История российской археологии: учения, школы, личности : в 2 т. / Л. С. Клейн. – Т. 1 : Общий обзор и дореволюционное время. – СПб. : ЕВРАЗИЯ, 2014. – 704 с.
3. Клейн Л. С. История российской археологии: учения, школы, личности : в 2 т. / Л. С. Клейн. – Т. 2 : Археология советской эпохи. – СПб. : ЕВРАЗИЯ, 2014. – 640 с.
4. Клейн Л. Украинская археология в России и вне ее / Л. Клейн, В. Отрощенко // Троицкий Вариант. – 2013. – 7 мая. – № 128. – С. 4–5.
5. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну = Geschichte der ukrainischen Archäologischen Wissenschaft / П. Курінний. – Мюнхен : Український вільний університет, 1970 ; Полтава : препринт, 1994. – 140 с.
6. Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України : Енциклопедичний словник-довідник / Г. Г. Мезенцева. – Чернівці : Сіверянська думка, 1997. – 206 с.
7. Мозолевський Б. М. Скіфський степ / Б. М. Мозолевський. – К. : Наук. думка, 1983. – 200 с.
8. Пасек Т. С. Исследование трипольской культуры в УССР за 20 лет / Т. С. Пасек // Вестник древней истории. – 1938. – № 1–2. – С. 261–278.
9. Пасек Т. Трипільська культура / Т. Пасек. – К. : Вид-во АН УРСР, 1941. – 84 с.
10. Сапожников І. В. Кам'яна доба України та П. П. Єфименко (до 120-річчя від дня народження) / І. В. Сапожников, Ю. В. Кухарчук // КДУ. – К. : Шлях, 2005. – Вип. 5 : Пам'яті Петра Петровича Єфименка / гол. ред. Л. Л. Залізник. – С. 6–22.
11. Формозов А. А. Записки русского археолога (1940–1970-е годы) / А. А. Формозов. – М. : Гриф и К, 2011. – 292 с.
12. Цалик С. Тасмниці письменницьких шухляд. Детективна історія української літератури / С. Цалик, П. Селігей. – 2-ге вид. – К. : Наш час, 2011. – 352 с.

V. Otroshchenko

UKRAINIAN TRACE IN “HISTORY OF RUSSIAN ARCHEOLOGY” BY L. KLEIN

The author of the article discuss with Leo Klein who considers famous archaeologists Khv. Vovk, V. Khvoyka, M. Makarenko not Ukrainian but Russian scientists. Actual problems of Ukrainian archaeology are preparing fundamental research “History of Ukrainian archaeology” and delimitation Ukrainian and Russian archaeology.

Keywords: Leo Klein, personalities, Russian archaeology, Ukrainian archaeology.

Матеріал надійшов 28.04.2015

УДК 902“652”:947“19”

Бузько О. В.

ПРО ПОДОЛАННЯ МАРРИЗМУ В АРХЕОЛОГІЇ НА ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ ХХ ст.

У статті розглянуто історію «розправи» Й. В. Сталіна з ученням М. Я. Марра в 1950 р. і пов'язані з нею зміни в поглядах радянських археологів на історію раннього залізного віку України.

Ключові слова: історія археології, відділ скіфо-античної археології, М. Я. Марр, Й. В. Сталін, О. І. Тереножкін, марризм.

Уже два года Рубин трудился над грандиозной, в духе Энгельса и Марра, работой по выводу всех слов всех языков из понятий «рука» и «ручной труд» – он не подозревал, что в минувшую ночь Корифей Языкознания занес над Марром резак.

О. Солженіцин. «В круге первом»

У науковому архіві Інституту археології НАН України зберігаються протоколи двох засідань відділу скіфо-античної археології Інституту археології АН УРСР, присвячених питанню «подолання марризму в археології». Протоколи є цінними документами, які не лише проливають світло на суть відомої дискусії, але й передають драматизм атмосфери, в якій вона точилася.

На початку 1950 р. відбулася сесія АН СРСР, присвячена 15-й річниці смерті М. Я. Марра. На

той час до антимарристів застосовувались різні заходи, аж до звільнень з роботи, однак неочікувано цю кампанію було зупинено «згори» і вона набула протилежного оберту.

У газеті «Правда» від 6 травня 1950 р. було опубліковано повідомлення: «В связи с неудовлетворительным состоянием, в котором находится советское языкознание, редакция считает необходимым организовать на страницах газеты “Правда” свободную дискуссию с тем,